

قرآن و اخلاق محیط زیست

دکتر زهرا پارساپور

معاون کاربردی سازی علوم انسانی و فرهنگی

آمد رمضان و عید با ماست	قفل آمد و آن کلید با ماست
بربست دهان و دیده بگشاد	وان نور که دیده دید با ماست
آمد رمضان به خدمت دل	وان کش که دل آفرید با ماست
در روزه اگر پدید شد رنج	گنج دل ناپدید با ماست

سرکار خانم دکتر پارساپور در نخستین نشست از سلسله نشستهای «در محضر نور» که به همت معاونت کاربردی سازی علوم انسانی و فرهنگی و با همکاری گروه پژوهشی علوم قرآنی در ماه مبارک رمضان برگزار خواهد شد، سخنرانی خود را با عنوان «قرآن و اخلاق محیط زیست» ایراد فرمودند. ایشان در ابتدای سخنرانی ضمن آرزوی قبولی طاعات و عبادات همه مخاطبان حاضر در وبینار، ماه رمضان را ماه نزول وحی بر قلب پیامبر (ص) دانستند که روزه‌داران در این ماه انس بیشتری را با قرآن و مفاهیم والای آن پیدا می‌کنند. ایشان در ادامه افزودند به همین مناسبت با توجه به ایام کرونا برنامه‌ای با مشارکت مدیر محترم گروه پژوهشی علوم قرآنی سرکار خانم دکتر پارسا از سوی معاونت کاربردی سازی علوم انسانی و فرهنگی تحت عنوان «در محضر نور» ترتیب داده شد تا با استفاده از فضای مجازی جلسات انس با مفاهیم قرآنی انجام شود و انس بیشتری با این مفاهیم در این ماه مبارک برقرار کنیم.

خانم دکتر پارساپور در ادامه از همه همکارانی که در برگزاری این جلسات نقش داشته‌اند، تشکر کردند و ضمن تشکر ویژه از سرکار خانم دکتر پارسا مدیر محترم گروه پژوهشی علوم قرآنی از همکاران معاونت از جمله جناب آقای دکتر صادقی‌زاده و آقای دکتر صابر و همه کارشناسان مجموعه که برای برگزاری این جلسات زحمت می‌کشند تشکر کردند.

سپس ایشان سخنرانی خود را با عنوان «قرآن و اخلاق محیط زیست» آغاز کردند. بعد از جدی شدن بحران محیط زیست در قرن بیستم نظریات مختلفی که در مورد این پدیده ارائه شد که یکی از آنها مربوط به لاینوایت است. لاینوایت به نقش آموزه‌های دینی در مورد تسخیر زمین و طبیعت توسط انسان اشاره می‌کند و معتقد است این آموزه‌ها در تخریب محیط زیست تأثیر گذار بوده‌اند. در واکنش به این دیدگاه، علمای دینی در ادیان مختلف پاسخ‌های گوناگونی عرضه کردند. در جهان اسلام هم حرکتی در بازاندیشی آموزه‌های قرآنی صورت گرفت؛ از جمله کنفرانس‌هایی در جدّه و تهران با این موضوع برگزار شد و تحقیقات و پژوهش‌هایی منتشر شد. برای مثال می‌توان به کتابهای زیر اشاره کرد:

اسلام و محیط زیست؛ آیت الله جوادی آملی

اصول تربیتی محیط زیستی در اسلام؛ صادق اصغری

اسلام و محیط زیست؛ خالد فضلان، ترجمه اسماعیل حدادیان مقدم

اسلام و محیط زیست، عیسی ولایی

الهیات محیط زیست؛ دکتر محقق داماد

در این تحقیقات تلاش شده از میان آیات و روایت، آنچه در بردارنده موضوعات محیط زیستی و نگاه به طبیعت است گردآوری شود و در مورد آن بحث شود. معاون فرهنگی پژوهشگاه در ادامه متذکر شدند با توجه به زمانی که در اختیار دارند چند نکته در مورد بهره‌برداری انسان از طبیعت از نگاه قرآن بیان خواهند کرد.

نخستین موضوعی که ایشان طرح کردند در مورد نگاهی بود که لاینوایت نسبت به ارتباط انسان و طبیعت در ادیان داشت. لاینوایت نگاه ادیان در مورد مجوز انسان‌برای تسخیر طبیعت را در مرکز نظریه خود قرار داده است که با بررسی این موضوع، اشاراتی به نقد محققانمان در مورد دیدگاه لین وایت خواهیم کرد.

خانم دکتر پارساپور سخنان خود را با اشاره به آیاتی که طبیعت را در تسخیر انسان می‌دانند ادامه دادند: «وَ سَخَّرَ لَكُمْ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعاً مِنْهُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ» سوره جاثیه آیه ۱۳ و متذکر شدند که در کنار این آیه و آیات مشابه آن شاهد آیات و روایاتی هستیم که این تسخیر را مطلق العنان

نمی‌دانند. مانند: «... هُوَ أَنْشَأَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَاسْتَعْمَرَكُمْ فِيهَا...» (سوره هود آیه ۶۱) که مسئولیت عمارت و آبادانی زمین را بر عهده انسان می‌داند. یا در داستان حضرت یوسف (ع) آنجا که یوسف به سمت عزیز مصر منصوب می‌شود می‌گوید از آنجا که مرا فردی حفیظ و علیم می‌دانید مسئولیت خزائن زمین را به من بسپارید. این امر نشان دهنده آن است که مسئولین و مدیران جامعه باید با امانتداری نسبت به آنچه به آنها سپرده می‌شود رفتار کنند و برای گذراندن امور مملکت حق تصرف نابجا در خزائن آن را ندارند. خانم دکتر پارساپور در ادامه افزودند همانطور که در قرآن به کشف خزائن و معادن زمین و بهره برداری از آنها تشویق شده، برای حفظ زمین حاصلخیز و نگهداری از آن هم جایزه تعیین شده که برای توسعه پایدار هم امری تعیین کننده است. قرآن کسانی را که به این کار اهتمام نداشته باشند و باعث نابودی زمین شوند مفسد خطاب کرده است. برای نمونه در سوره بقره آیه ۲۰۵ می‌فرماید گروهی با ظلم بر مردم حاکم شده‌اند و فساد می‌کنند و مردم را می‌کشند و زمینهای حاصلخیز را از بین می‌برند. «وَ إِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ»

نکته دوم هوشمند انگاری جهان طبیعت از سوی قرآن است، به نحوی که قرآن همه اجزاء طبیعت را هوشمند و دارای آگاهی می‌داند. این نگاه در مقابل نگاه انسان به طبیعت در دوره جدید و عصر خرد و صنعت است که به عنوان نمونه دکارت طبیعت را خالی از هوش و احساس دانسته و به این ترتیب انسان را مجاز به هر تصرفی در آن می‌داند. برخلاف این نگاه ملاصدرا هم با استناد به آیاتی که سایر موجودات در طبیعت را بدون مرز در کنار انسان صاحب نفس و شعور می‌داند، تمام طبیعت را صاحب شعور می‌داند و همه طبیعت را در کنار انسان در مقابل خالق هستی تسبیح‌گوی قلمداد می‌کند: «يُسَبِّحُ لِلَّهِمَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ» سعدی این معنا را به زیبایی در اشعار خودش بیان می‌کند:

توحیدگوی او نه بنی آدم اند و بس هر بلبل‌ی که زمزمه بر شاخسار کرد

یا در جای دیگر می‌گوید:

دوش مرغی به صبح می‌نالید	عقل و صبرم ببرد و طاقت و هوش
یکی از دوستان مخلص را	مگر آواز من رسید به گوش
گفت باور نداشتم که تو را	بانگ مرغی چنین کند مدهوش
گفتم این شرط آدمیت نیست	مرغ تسبیح‌گوی و ما خاموش

اتفاقاً در آیه ۱۸ سوره حج این تواضع در برابر خالق هستی را مطلق می‌داند و در مورد انسان‌ها می‌فرماید برخی از آنها چنین‌اند:

أَلَمْ تَرَ أَنَّ اللَّهَ يَسْجُدُ لَهُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ وَالشَّمْسُ وَالْقَمَرُ وَالنُّجُومُ وَالْجِبَالُ وَالشَّجَرُ وَالْدَّوَابُّ
وَكَثِيرٌ مِّنَ النَّاسِ وَكَثِيرٌ حَقَّ عَلَيْهِ الْعَذَابُ وَمَنْ يُهِنِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ مُّكْرِمٍ إِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ

ایشان در ادامه به آخرین نکته سخنرانی خود اشاره کردند که در مورد تفکیک بین نیازهای جسمانی و روحانی انسان از طبیعت اختصاص داشت. خانم دکتر پارساپور برای بیان آیات قرآن در مورد بهره‌برداری و برطرف کردن نیازهای جسمانی انسان از طبیعت به دو آیه از سوره زخرف اشاره کردند:

آیه ۱۰: «الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ مَهْدًا وَجَعَلَ لَكُمْ فِيهَا سُبُلًا لَّعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ»

آیه ۱۲: «الَّذِي خَلَقَ الْأَزْوَاجَ كُلَّهَا وَجَعَلَ لَكُم مِّنَ الْفُلْكِ وَالْأَنْعَامِ مَا تَرْكَبُونَ»

همچنین آیه ۱۴۲ سوره انعام:

«وَمِنَ الْأَنْعَامِ حَمُولَةً وَفَرْشًا كُلُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُّبِينٌ»

که نشان دهنده وابستگی انسان به طبیعت برای برطرف کردن نیازهای مادی او است از قبیل آب و غذا و مکان ...

اما در کنار آیات فوق که بیانگر نیاز مادی انسان به طبیعت است، قرآن نیاز دیگری هم مطرح می‌کند که انسان در طبیعت جستجو می‌کند. این نیاز روحی انسان به طبیعت است، نقشی که طبیعت در آرامش روحی انسان دارد. برای نمونه در قرآن ضمن اشاره به فوایدی که در شیر و پشم و پوست گوسفند وجود دارد، تماشای چرای گوسفندان در طبیعت و بازگشت آنها در شامگاهان را زیبا می‌داند. یا در سوره حج آیه ۵ می‌فرماید: «... وَتَرَى الْأَرْضَ هَامِدَةً فِإِذَا أَنْزَلْنَا عَلَيْهَا الْمَاءَ اهْتَزَّتْ وَرَبَتْ وَأُنْبَتَتْ مِنْ كُلِّ زَوْجٍ بَهِيجٍ» که از زیبایی بارش باران هم لذت ببرید. یا در آیه ۶۰ سوره نمل می‌فرماید: «أَمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَ أَنْزَلَ لَكُمْ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَنْبَتْنَا بِهِ حَدَائِقَ ذَاتَ بَهْجَةٍ مَا كَانَ لَكُمْ أَنْ تُنْبِتُوا شَجَرَهَا أَلَيْسَ مَعَ اللَّهِ بَلٌ لِّهٖمْ قَوْمٌ يَعِدُّونَ» سرسبزی درختان و باغها چقدر می‌تواند در طراوت و نشاط زندگی تکراری ما کمک کند.

این نگاه به ما متذکر می‌شود که به طبیعت صرفاً برای برطرف کردن نیازهای مادی خود نگاه نکنیم و در نتیجه مراقبت کنیم تا طبیعت به طور کلی و به عنوان یک اکوسیستم نگداری شود.

دکتر پارساپور در ادامه ضمن اشاره به نظریه انسان‌محوری ضعیف برایان بولتون بیان کردند که اگر با نگاه ضعیف انسان محور به طبیعت نگاه کنیم و فقط منافع انسان را برای توجه به طبیعت در نظر بگیریم نباید مثلاً به

یک جنگل فقط به چوب آن نگاه کنیم، بلکه باید در نظر بگیریم همین جنگل می تواند تفریح گاه خوبی برای ما و نسل های بعدی باشد و زیباییهای آن می تواند جان ما را تازه کند.

با این ملاحظاتی که گفته شد، قرآن کریم عملاً به انسان می گوید که تو مالک مطلق العنان نیستی و هرچه خواستی نمی توانی با طبیعت بکنی بلکه تو امانتداری هستی که با پرهیز از فساد روی زمین برای بقای حیات جسمی و روحی خودت و سایر موجودات باید رابطه منطقی و پایداری با طبیعت داشته باشی.

البته بدون تردید انتظار نداریم جزئیات این رابطه درست و منطقی در کتاب الهی آمده باشد و تدوین آن بر عهده علوم انسانی و تجربی و مهندسی است.

در پایان خانم دکتر پارساپور ضمن تشکر از حاضران در جلسه، از همگی دعوت کردند تا در جلسات آینده نیز حضور یابند تا در کنار یکدیگر در این ماه نورانی فیض خود را از آیات قرآنی به دست آوریم.